

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Досліджуються фактори формування політичної свідомості молодого громадянина через процес політичної соціалізації.

Ключові слова: політична соціалізація, політична свідомість, політична культура, політичне виховання, молодь.

Рассматриваются факторы формирования политической сознательности молодого гражданина через политическую социализацию.

Ключевые слова: политическая социализация, политическая сознательность, политическая культура, молодежь.

Factors of formation of political consciousness of the young citizen through political socialization are considered.

Key words: political socialization, political consciousness, political culture, youth.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що утвердження української державності, демократизація суспільства вимагають нових підходів до процесів формування політичної зрілості молоді. Протиріччя та конфлікти перехідного стану українського суспільства, поширення нових політичних цінностей створюють реальну загрозу для світогляду молоді людини.

Тому саме на особливу увагу заслуговує дослідження політичної свідомості молоді, соціалізація якої протікає в умовах економічної нестабільності й проявів соціальних конфліктів. У цьому контексті питання становлення політичної свідомості, її якісного оформлення має не тільки теоретичний, а й прикладний характер. Водночас розширення «політичної участі» – охоплення політикою все ширших верств населення, політизація економіки, мистецтва, релігії, освіти тощо – ставить питання не тільки про ступінь визначеності політики «людським фактором», а й про зворотній вплив – особистісні перетворення молоді людини в процесі політичної діяльності.

Політичний процес має не тільки формально-процесуальний, а й ціннісний бік. Формування гуманістичних цінностей у політичній свідомості молоді може сприяти оптимізації і коригуванню політики, адже гуманістична політична свідомість є норморегулюючою властивістю політичної поведінки. Саме тому вивчення становлення політичної свідомості молоді сприятиме віднаходженню засобів формування ціннісного ставлення до політичного життя, що забезпечуватиме самовідтворення демократичних механізмів у суспільстві.

Нині в Україні спостерігається значна різниця між сутнісними характеристиками політичної соці-

лізації молоді та інших вікових груп населення. Люди старшого віку, які мають певний тип соціалізації, передають, звичайно, свої життєві настановлення молоді, але вона отримує й інші зразки соціальної поведінки в процесі навчання, а також із засобів масової комунікації та з практики новітніх суспільних відносин.

Якщо старше покоління, загартоване дуже складними соціально-економічними катаклізмами попередньої епохи, реагує на перемини більш-менш стримано, то молода генерація часто-густо втрачає віру в будь-які суспільні цінності. Це породжує серйозні труднощі в її політичній соціалізації.

Молодь України знаходиться зараз на етапі зміни ідейних, моральних орієнтирів. Вона надто складно й досить повільно визначає свої позиції як у політичній, так і в інших сферах життя і, відтак, у суспільстві певною мірою порушена природна спадкоємність поколінь загалом. На жаль, далеко не всі, від кого залежить доля молодих людей в Україні, це визнають і розуміють.

Політична соціалізація є частиною загальної культури, яка формується та виявляється в процесі політичного життя. Це історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, необхідна передумова створення сприятливих умов для налагодження конструктивного діалогу і взаємодії між громадянами і державою, іншими політичними інститутами. Усе це потребує адекватного рівня політичної культури суспільства, його морально-етичного стану – без уваги на професію, вік, стать громадян.

Процес соціалізації, під яким, зазвичай, розуміють засвоєння індивідом соціальних цінностей суспіль-

ства впродовж життя й знаходження власного місця в суспільстві, – явище досить складне і суперечливе. Тим паче, коли йдеться про соціалізацію молоді, ще й політичну. З одного боку, суперечливість цього процесу пов'язана із тим, що агітація будь-яких політичних моментів, чи ідеологічних позицій у вузах, згідно закону, є забороненою, а з іншого – саме молодь, яка здобуває освіту (студіююча молодь), здатна чинити найбільш відчутний опір старим зразкам мислення й поведінки [5].

Відтак украй необхідне теоретичне забезпечення процесу політичної соціалізації молоді. Адже молодь, по-перше, є однією з великих соціально-демографічних груп суспільства. По-друге, вона постійно поповнює економічно активне населення країни. Та життєве самовизначення молоді, при цьому, є неоднозначним. Значна її частина посідає не останнє місце в нових соціальних групах (підприємців, менеджерів, банківських працівників). Збільшилась кількість молодих людей, які очолюють суспільні рухи, молодіжні організації, партії. З іншого ж боку, молодь лишається однією з найбільш незахищених соціальних груп. Вона не впевнена у своєму майбутньому, потерпає від недостатності соціального досвіду тощо.

Варто зазначити, що метою соціалізації є формування в особистості такої культури мислення і поведінки, яка б утілювала в собі соціокультурні форми і взірці того чи іншого суспільства та дозволяла цій особистості не лише вливатися в соціокультурне життя, але й творчо вдосконалювати його. У залежності від соціокультурних умов і обставин соціалізація відбувається або як суб'єкт-об'єктний, або як суб'єкт-суб'єктний процес; відповідно її кінцевим результатом виступає або людина-продукт, яка відтворює існуючі соціальні відносини і культуру, або людина-творець, здатна формувати нові культурні програми, що детермінують соціальні зміни і перехід до суспільства нового типу [1].

У цілому розмаїтість наукових розробок у руслі дослідження проблем політичної соціалізації свідчить про складність цього процесу, потужний науковий потенціал щодо можливостей висвітлення різних його аспектів. Разом з тим можна підкреслити, що дотепер ще не склалося узгодженої позиції стосовно феномена політичної соціалізації загалом та його особливостей на молодіжній стадії, зокрема.

Термін соціалізація у своїх наукових працях у різні роки (XIX-XX століття) досліджували такі західні вчені, як Г. Тард, Е. Дюркгайм, Г. Зіммель, Т. Парсонс, М. Вебер, Е. Гідденс, Ч. Кулі, Р. Мертон, Дж. Мід, Е. Фромм, П. Бурдьє та інші. Проблеми політичної соціалізації досить широко висвітлюються в сучасній науковій літературі. У рамках філософсько-політологічної і соціологічної парадигм досліджується соціально-політичний контекст політизації людини (А. Бандура), соціального мислення (А. Брушлинський), психосемантичного підходу, який широко застосовується в прикладних дослідженнях особливостей політичних орієнтацій в епоху

перехідного суспільства (А. Мітіна, В. Петренко), проблем політичного виховання підростаючих поколінь (М. Боришевський, Н. Гаврилів), особливостей масової політичної свідомості українців та проблем взаємодії влади і громадянина (А. Колодій), проблем становлення політичної ідентичності особистості в умовах трансформації політичної системи країни (В. Москаленко.), концептуальних основ регулятивних і детермінуючих параметрів політичної соціалізації особистості (В. Циба). Робляться спроби окреслити основи політичної психології як науки в комплексних дослідженнях політичної свідомості, поведінки індивіда (М. Боришевський, Г. Ділігенський).

Отже, актуальність такого дослідження очевидна з огляду на відсутність комплексного підходу до вивчення проблеми соціальних ролей та політичних ідентичностей молоді, потреби вироблення ефективної державної молодіжної політики, а також акцентування уваги на необхідності тіснішої інтеракції із суспільством загалом, студіюючою молоддю, як динамічною спільнотою, зокрема. А багатовимірність феномена політичної соціалізації студіюючої молоді й надалі вимагає досліджень на стику різних соціогуманітарних наук, передовсім політичних та соціологічних [9].

Процес становлення і структурування політико-ідеологічного простору держави ставить перед молодими людьми ряд запитань, які стосуються визначення свого ставлення до тих ідеологічних цінностей, які презентуються суб'єктами політичного процесу, формування стійких політичних і ідеологічних пріоритетів, уявлень про відповідні цілі в сфері політичних відносин, засобів досягнення цих цілей [14].

Молодь, в загальному, люди освічені. Нині юнаки і дівчата вивчають нові соціально-політичні дисципліни, засвоюють політичну культуру, яка принципово відрізняється від політичної культури тоталітарного суспільства. На формування сучасної політичної культури молодих людей впливають такі чинники, як політична, економічна та ідеологічна багатоманітність суспільного життя [8].

Молодь – люди переважно незаангажовані. Зміни в суспільному житті, реалізація державної молодіжної політики внесли корективи в їх життєві орієнтації, поведінку. Як свідчать соціологічні дослідження, з року в рік зростає питома вага молодих людей, які ідентифікують себе з Україною, вважають її своєю Батьківщиною.

Нинішній процес політичної соціалізації молоді характеризується багатовекторністю. Певній її частині властиві політичний нігілізм, розчарування, відмова від боротьби за свої права, еkleктичність процесу політичної соціалізації, міфологемність. І це можна зрозуміти. Молоді люди перебувають у складній ситуації: руйнуються усталені традиції, змінюється соціальна структура суспільства, уявлення про життєві цілі та способи їх досягнення. Однак ці реалії ще не повністю усвідомлені молодим поколінням і, відтак, не впливають на консолідацію його групових інтересів [14].

Аналізуючи процес трансформації принципів та суті політичної соціалізації молоді сьогодні, варто виділити п'ять векторів цього процесу (за В. О. Корнієнко).

Перший вектор стосується зміни процесу політизації від стабільності до нестійкості, невизначеності. Політична свідомість української молоді змушена була пристосовуватися до умов, «коли на більшість питань немає готових, усвідомлених стійких особистісних та соціально-схвалюваних відповідей, нормативів та думок». Адже в уніфікованій державі існувала чітка визначеність та монологічність політико-ідеологічної сфери, що пронизувала всю структуру соціалізації, проходила як базова через всі її агенти: в тому числі й через освіту й виховання – від дитячих пісенок про щасливе майбутнє з рідною єдиною партією до інтеграції з нею ж через ініціацію. Ця уніфікована ідеологія була радше культурним феноменом, аніж політико-ідеологічним. Не було потреби розвиватися інтересу до політичного життя суспільства в масовій свідомості, підкріплюючи його політичною компетентністю та відповідальністю. Процес соціальної ідентифікації більшості тодішньої молоді перебував в стадії «обумовленості». Політична структура суспільства сприймалась як даність, впливати на яку своїми рішеннями чи діями не було змоги, та й відповідно потреби.

Другий вектор політичної соціалізації – від уніфікованості (визначеності) до різноманітності. Тобто, на зміну чітко окресленої кількості соціальних виборів, яка існувала раніше і викликала хіба що неусвідомлений протест певній безальтернативності, прийшла незвично велика кількість політичних партій, зрозуміти різницю між ідеологічними поглядами яких важко навіть людині, яка цікавиться політичними подіями країни.

За результатами різноманітних соціологічних досліджень громадянської свідомості та самосвідомості на кінець 2009 року майже половина громадян не знають, яка партія представляє найкраще їх інтереси й погляди, або висловились, що такої немає взагалі (я вважаю, що кількість ідеологічно невизначеної молоді значно вища), менше третини – вважає, що вони не потрібні, більше третини – не визначились з цього питання, і це за умови, що більше половини громадян надають високу підтримку такому інституту демократії, як політичні партії [9].

Але треба вказати на певний вплив порівняльної оцінки матеріального становища на політичні уподобання студентів. Так, соціологічні дослідження стверджують, що відносно благополучна молодь тяжіє до ліберально-ринкових цінностей і, відповідно, підтримує ліберальні політичні сили, менш благополучна частина молоді підтримує націонал-патріотичні сили, неблагополучна – соціалістичні.

Третій вектор – зміщення у величині від глобальної до артикульованої, детальної. За дослідженням В. Павленко та Н. Корж це стосується тенденції зниження рівня соціальної ідентичності в суспільстві, так звана, гіперперсоналізації, тобто

зростання значення індивідуальних та особистісних характеристик, а не групових.

Десятки років нашою освітою навіювались цінності колективізму, забуваючи про індивідуальну значимість, акцентуючи увагу на важливість групового членства. У суспільстві, де відкрито панують егоїстичні інтереси власне індивідуалізація втрачає сенс, або ж не виходить за рамки мікрорівня, виявляючись лише в локальних, побутових, особистісних альтернативах; на макрорівні ж, під яким ми розуміємо рівень формування та впливу на політичну структуру суспільства з її цінностями, ідеалами спостерігався обмежений однонаправлений вплив політичних настанов, від так званої еліти до населення. Перебудова ж обернулася верховенством індивідуальних цілей та потреб, не піклуючись про групові. Можливо, з огляду на ці обставини національна ідея, на яку апелювали ідеологи перших років незалежності не спрацювала.

Четвертий вектор процесу політичної соціалізації – від потреби в самоповазі через групову належність до потреби в сенсі. У ситуації нестабільності, більш значимою стає потреба пошуку сенсу життя, чим пошук «своєї» групи, рис відмінності своєї групи від іншої (явище гіперперсоналізації та десоціалізації, про які зазначалося вище).

Безумовно, потреба в сенсі життя характеризує дорослі форми поведінки і тому не можемо обійти її, коли ми маємо справу з процесом дорослішання особистості, становленням соціального «я» людини. Прагнення до пошуку і реалізації людиною сенсу свого життя можна розглядати як природжену мотиваційну тенденцію, та властиву всім людям і, яку, можна назвати основним двигуном дій і розвитку людини. Потреба в сенсі життя утворює той «вузол», що дозволяє людині, по-перше, інтегрувати численні вимоги, що йдуть з різних сфер його життєдіяльності, будуючи життя не як послідовність розрізнених випадків, а як цілісний процес, що має мету і наступність, і, по-друге, допомагає людині інтегрувати всі її можливості, максимально мобілізуватися для реалізації тих задач, які вона ставить собі, у відповідності до виробленої Я-концепції і концепції життя. Але замикаючись на самому собі, пошук сенсу життя так би мовити, приречений на те, щоб «залишатися лише на рівні юнацького максималізму, що створює реальну загрозу залишитися в тенетах стійкого егоцентризму та зосередженості на собі, особливо за умови кризової свідомості в індивідів з рисами нейротизму, або ж зі схильністю до таких проявів у зв'язку з умовами виховання (низька самооцінка, тривожність, страх, невпевненість у завтрашньому дні, низький рівень самоповаги)». Однак, незважаючи на всі суб'єктивні труднощі, ці пошуки містять у собі великий позитивний потенціал: у пошуку сенсу життя виробляється світогляд, розширюється система цінностей, формується той моральний стрижень, що допомагає справитися з першими життєвими негараздами,

юнак починає краще розуміти навколишній світ і самого себе, набуває, висловлюючись словами Е. Еріксона: «тотожності самому собі».

П'ятий вектор процесу політичної соціалізації – від оціночної полярності до врахування різних думок і намірів. Якщо в радянській державі соціалізаційні процеси обумовлювалися пануючою системою, яка вважалась єдино правильною, критикувати чи сумніватися в її неоднозначності не дозволялося, то розвал монолітної держави оголив амбівалентність оцінки соціально-політичних явищ.

Таким чином, знаходження свого місця в суспільстві через процес політичної соціалізації є можливим як за умови сформованості персоніфікації, так і сформованої соціальної (групової) ідентичності. Задовольняючи же через групове членство, свою потребу в самоповазі, молода людина відповідає на запитання: «Що є для мене суспільство?», «Хто я в суспільстві?», тобто вирішує проблему свого соціального самовизначення.

Формування політичної свідомості залежить не тільки від тієї об'єктивної ситуації, в якій розвивається цей процес. Велике значення мають і фактори суб'єктивного характеру, зокрема:

1) зовнішні, до яких належать інститути політичної системи, національні та соціальні групи, різні неформальні об'єднання, під впливом яких відбувається соціалізація особистості;

2) внутрішні, що характеризують механізми світосприймання, аналізу та прийняття рішень тощо. Останні охоплюють потреби, інтереси, духовні цінності, індивідуальні психологічні якості людини.

Ще одним важливим фактором формування політичної свідомості є необхідність врахування бажання самої людини відповідати запитам політичної системи. У даному випадку йдеться, насамперед, про вирішення проблеми мотивації, заохочення людини, зокрема, молоді до участі у політичному житті, тобто про запровадження системи ціннісних, а не примусових мотивів політичної соціалізації. Вони передбачають бажання молодої людини відповідати вимогам політичної системи згідно з внутрішніми переконаннями.

Отже, політична свідомість є важливим компонентом політичної культури. Особливостями політичної культури молодої людини є формування демократичної політичної свідомості й культури, законослухняності, які обмежують прояви крайнощів,

роблять людину соціально активною, здатною до саморозвитку та самореалізації. Політична свідомість громадян в умовах сьогодення виступає чи не найважливішим фактором формування політичної культури. Політична культура являє собою сукупність індивідуальних позицій і орієнтацій учасників політичного процесу і є суб'єктивною сферою, що складає підґрунтя політичних дій і надає їм значення. І політична культура, і політична свідомість формуються в процесі політичної соціалізації. У свою чергу, політична соціалізація, враховуючи особливості синтезованого підходу є безперервним процесом засвоєння індивідом під час спілкування і взаємодії з іншими протягом усього життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить, формування політичних ідентичностей, витворення і трансформування власного світогляду, що дозволяє брати активну участь у політичному житті, виконувати певні політичні ролі, задовольняючи тим самим особисті потреби та інтереси.

У процесі дослідження було проаналізовано процес формування політичної свідомості, культури та активності молоді на основі ідей національного духовного відродження української держави. Як ніколи раніше, українське суспільство відчуває необхідність участі молоді у державотворчих процесах, влиття нових творчих сил та ідей, які спроможна привнести лише нова генерація.

Таким чином, можна говорити про те, що на сьогоднішній день українська молодь перебуває у стані кардинальних політичних змін, що, у свою чергу, призводить до трансформації політичної культури на демократичних засадах в українському суспільстві. Відбувається переоцінка суспільних та культурних цінностей молодими громадянами. Як наслідок, змінюється і вектор спрямованості їх політичної свідомості.

Разом з тим, специфіка впливу освіти на студентську молодь, на вироблення політичної культури, опанування політичними ролями та ідентичностями молоддю в процесі її політичної соціалізації сьогодні повинна полягати в тому, на мій погляд, щоб намагатися здійснити перехід від функції формування молодої людини-виконавця до функції сприяння появі активного творця і учасника політичних процесів та явищ, які свідомо будуть аналізуватись та оцінюватись молодою людиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. Політична культура сучасної молоді / В. М. Бебик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребало – К. : А.Л.Д., 1996.
2. Білик М. Особливості формування політичної культури сучасної молоді / М. Білик // Соціальна психологія: Український науковий журнал. – 2004. – № 4. – С. 96–105.
3. Головатий М. Ф. Соціологія політики : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / М. Ф. Головатий – К. : МАУП, 2003. – 504 с.
4. Горлач М. І. Політологія: наука про політику: [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / М. І. Горлач, В. Г. Кремінський – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 840с.
5. Дембрицька Н. Когнітивні аспекти політичної свідомості нового покоління / Н. Дембрицька // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 87–99.
6. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология: [учебное пособие для высших учебных заведений] / Г. Г. Дилигенский. – М., 1996.
7. Кирилюк Ф. М. Політологія : навчально-методичний комплекс / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К., 2005.

8. Козлова О. Н. Социализация в поле безнадежности и за ее пределами / О. Н. Козлова // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 2. – С. 126–139.
9. Корнієнко В. О. Гуманізм та освіта: міжнародна науково-практична конференція / В. О. Корнієнко // Електронне наукове видання матеріалів конференції «Політична соціалізація студіюючої молоді в процесі демократичної трансформації українського суспільства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://fileadmin/IHSN/Institute/istorija_
10. Кун М. Эмпирическое исследование установок на себя // Современная зарубежная психология. Тесты; под ред. Г. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. – М., 1984.
11. Ольшанський Д. В. Основи політичної психології / Д. В. Ольшанський. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.
12. Пірен М. І. Основи політичної психології / М. І. Пірен. – К. : Міленіум, 2003. – 418с.
13. Порфірова О. Л. Органи державної виконавчої влади: Політична культура та імідж / О. Л. Порфірова // Трибуна : всеукраїнський громадсько-політичний і теоретичний журнал товариства «Знання». – Київ, 2005. – №11–12. – С.34–36.
14. Поснова Г. Особливості політичної культури молоді / Г. Поснова // Соціальна психологія : Український науковий журнал. – 2004. – № 6. – С. 17–26.
15. Ядов В. А. Диспозиционная концепция личности / В. А. Ядов // Социальная психология. История. Теория. Эмпирические исследования / под ред. Е. С. Кузьмина, В. Е. Семенова. – Л., 1979.
16. Ярош Б. О. Загальна теорія політики : уавч. посіб. для студ. спец. «Політологія» вищ. навч. закладів / Б. О. Ярош – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту Ім. Лесі Українки, 2005. – 240 с.

Рецензенти: Колісніченко А. І., д.і.н., професор;
                         Котляр Ю. В., д.і.н., професор.

© Царенко О. О., 2011

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2011 р.